

Шепітько В. Ю.

д. ю. н., професор,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри криміналістики, академік Національної академії
правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України*

ТРАНСФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ключові слова: *кримінальний процесуальний кодекс, досудове слідство, тенденції криміналістики, засоби криміналістики, слідча дія.*

Keywords: *Criminal Procedure Code, investigation, trends criminology, forensic tools, investigative action.*

Сучасний етап розвитку державності в Україні характеризується прагненням до стандартів європейської спільноти, впровадження демократичних інституцій, удосконалення чинного законодавства. Протягом понад двадцять років національна юридична система знаходиться у стані перманентного реформування. Суттєві зміни відбуваються і в кримінально-процесуальному законодавстві, здійснюється реконструювання процесуальної форми, а також уже відбулося прийняття Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.).

Кардинальні зміни спрямовані на впровадження реальних змагальних засад до кримінального судочинства, побудову нової моделі кримінального процесу. Реформування стосуються, безумовно, й органів досудового розслідування, а також тих засобів, прийомів та методів, що ними використовуються.

Активізація наукових дискусій з проблем реформування судових та правоохоронних органів зумовлена прийняттям нового КПК України. Аналіз пропонує змін свідчить про відсутність стра-

тегічної концепції їхнього реформування, запозичення положень з різних процесуально-правових систем та створення на цій підставі достатньо спірного “конгломерату норм”. Прослідковується негативна тенденція щодо змінення реальних повноважень та компетенції слідчого, надання йому невласних функцій. Новим КПК України передбачено можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій, перенесення деяких аспектів слідчої діяльності до судової сфери, позбавлення слідчого можливостей самостійно здійснювати збирання і формування доказової бази у справі; встановлюється розподілення досудового розслідування на процеси розслідування злочинів і кримінальних проступків.

Криміналістика виконує, у певному сенсі, забезпечувальну функцію кримінального процесу. Реалізація кримінально-процесуальних норм здійснюється завдяки використанню криміналістичних засобів у різних ситуаціях. Найбільш ефективне проведення слідчих дій залежить від того, що відноситься до них, яка їх система. Від установлених в законі слідчих дій залежать засоби криміналістики: криміналістичні прийоми, їх системи, типові тактичні операції. Зокрема, в КПК України фактично “втрачені” деякі традиційні слідчі дії: очна ставка, перевірка показань на місці, виїмка, призначення експертизи. Але до КПК України внесено значну кількість негласних слідчих (розшукових) дій. Разом з тим, який їх реальний механізм реалізації та за допомогою яких криміналістичних засобів вони будуть здійснюватися – на сьогодні залишається невирішеним.

Трансформація процесуальної форми впливає на подальші перспективи розвитку криміналістики, можливості розроблення наукових криміналістичних рекомендацій. Процесуальні приписи і криміналістичні рекомендації взаємозумовлені. Кримінальний процес визначає межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, інформаційних технологій (ІТ), методичних рекомендацій, встановлює порядок проведення слідчих та судових дій тощо [15, 13]. Р. С. Белкін зазначає, що встановлюючи процесуальну процедуру слідчих і судових дій, кримінально-процесуальний закон не може відповісти на питання, відповідь на яке цілком залежить від ситуації, що формується: як, в який спосіб, за допомогою яких засобів та методів має бути проведена слідча дія у даних

умовах. Цю відповідь надає криміналістика, пропонуючи слідчому, дізнавачу та суду арсенал засобів, прийомів, способів провадження слідчих дій, наповнюючи, таким чином, процесуальну форму реальним дієвим змістом [6, 23,24].

Пропозиції різного роду процесуальних приписів повинні узгоджуватися з майбутньою ефективною діяльністю відповідних суб'єктів, які мають сприяти (або не перешкоджати) економії процесуальних засобів, відповідати положенням наукової організації праці. Зміни в кримінально-процесуальному законі кінцевою своєю метою передбачають покращення якості діяльності відповідних суб'єктів-правозастосувачів. Справедливим є висловлювання О. Я. Баєва, який підкреслює, що “закон достатньо стабільний і піддається змінам для покращення своєї якості лише у тих випадках, коли внаслідок узагальнення репрезентативного масиву кримінальних справ, а також аналізу думок компетентних експертів стає вочевидь необхідність таких змін” [3, 24].

Взаємопроникнення норм кримінально-процесуального права та засобів криміналістики достатньо чітко відображається в слідчій практиці. В. І. Комісаров зазначає, що криміналістика аналізує закон, але не в цілях розроблення рекомендацій з його удосконалення (хоча в окремих випадках такі рекомендації можуть обґрунтовуватися з позиції криміналістики), а в цілях з'ясування сутності, спрямованості закону, щоб своїми засобами, прийомами, методами сприяти більш ефективній його реалізації. Без механізму реалізації норм КПК закон бездіє [12, 15].

В кримінально-процесуальній літературі, особливо останнім часом, звертається увага на необхідність подальшого удосконалення процедури судового контролю під час досудового розслідування [11, 179]. При цьому достатньо нагадати, що необґрунтоване внесення змін до кримінально-процесуального законодавства впливає на можливість використання тактичного арсеналу слідчого, обмежує його вільний вибір або призводить до свавілля. Зокрема, передчасне введення так званого інституту “судового контролю”, суттєво обмежило слідчу діяльність і вплинуло на процесуальну самостійність слідчого.

Прагнення перебудувати усю слідчу діяльність передбачає одержання відповідей на такі запитання: хто є суб'єктом цієї діяльності, які органи можуть її здійснювати, які засоби можна задіювати та на

якому етапі? Слідча діяльність за своєю природою є пізнавальною. В процесі такої діяльності вирішуються розумові завдання, що сприяють оперативному одержанню інформації про злочин і злочинця. Питання про реальну самостійність слідчого набуває все більшого значення у зв'язку із збільшенням кількості відомств, в яких існують слідчі апарати [9, 108]. Тому кримінально-процесуальне законодавство має бути оптимальним, спрямованим на встановлення такого порядку, який дозволить об'єктивно і своєчасно зібрати інформацію, встановити винуватих осіб, відновити справедливість. Перетворення кримінально-процесуального порядку не повинно бути хаотичним, необхідно враховувати мету слідчої діяльності, її функції та засоби здійснення, а також кінцевий результат.

У зв'язку з демократизацією кримінального процесу, прагненням впровадити змагальний процес до стадії досудового провадження пропонується переглянути функціональне призначення слідчого та обмежити його лише обвинувальною функцією, створити формулу “слідчий – обвинувач”, тобто він виконує діяльність сторони обвинувачення. Дана позиція прослідковується й у КПК України (2012 р.). Відповідно до Глави 3 КПК України слідчого органу досудового розслідування (ст. 40) вже віднесено до сторони обвинувачення.

У змагальному процесі важливим є розмежування функцій учасників на: функції обвинувачення, захисту та вирішення справи за сутністю. На досудовому слідстві таку схему або конструкцію важко визнати ідеальною. Доцільно відзначити існування й такої функції, як *функція розслідування злочинів*. В іншому випадку слідчі завжди будуть виявляти обвинувальний ухил. З другого боку, складно уявити рівність сторін на досудовій стадії провадження по справі. Виходить, що у такому випадку слідчий буде збирати лише докази обвинувачення, а захисник докази захисту – шляхом так званого “паралельного розслідування”. А. Р. Белкін ставить питання: “Чи можуть взагалі на досудових етапах руху кримінальної справи бути забезпечені рівність і змагальність сторін?”. І далі зазначає, що без радикального змінення існуючої моделі досудового слідства “рівність і змагальність сторін на цих етапах кримінальної справи – фактично лише юридичні фікції” [7, 39].

Дискусійною на теперішній час залишається проблема визначення мети та кінцевого результату розслідування, прагнення до

встановлення істини по справі. Існують позиції, які заперечують можливість встановлення об'єктивної істини в кримінальному судочинстві або пропонують замінити її іншою категорією – істина формальна (процесуальна, судова, слідча) [13, 22, 23].

Справедливість розслідування не може бути забезпечена без встановлення (доказування) фактів, що відображають об'єктивні обставини події, які є предметом розслідування. Пошук істини є антиподом так званого “обвинувального ухилу” [14, 357]. В. С. Бурданова зазначає, що об'єктивна істина визнається встановленою, коли доказывается повна відповідність між тим, що передбачалося (моделювалося), і тим, що встановлено, не залишаючи при цьому ніяких сумнівів [8, 15].

Виключення істини з цілей кримінального процесу, безумовно, вплине й на сутність науки криміналістики. Мова йде про те, які закономірності тоді буде вивчати криміналістика? У літературних джерелах висловлюється думка про те, що криміналістика виникла і розвивається як наука, що сприяє своїми положеннями діяльності правозастосовних органів щодо встановлення істини в судочинстві, відправлення правосуддя і запобігання злочинам. Відповідно до цього криміналістика вивчає саме ті закономірності дійсності, які виявляються в галузі діяльності дізнавача, слідчого, суду, експерта-криміналіста *зі встановлення істини* (курсив В. Ш., Б. Щ.) в судочинстві [1, 148].

Засоби криміналістики можуть бути використані різними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Так, розподіл функцій в кримінально-процесуальній галузі передбачає правомірним постановку питання про “тактику прокурорської діяльності”, “тактику суду (судді)”, “тактику захисту”. У сучасних умовах недостатньо дослідженою в теоретичному плані виступає судова тактика, тактичні особливості судового слідства, тактичні прийоми проведення судових дій (перехресного допиту, очної ставки в суді, пред'явлення для впізнання та ін.).

Викликає заперечення підхід тих учених-криміналістів, які вважають, що криміналістична тактика повинна забезпечувати своїми засобами лише сторону обвинувачення. Так, В. Д. Зеленський підкреслює, що дослідження тактики захисту кримінальних справ – це не криміналістика [10, 201]. Т. В. Авер'янова зазначає, що захист обвинуваченого (підозрюваного) – об'єкт іншої науки... [2, 72, 73].

Більш того, помилковою уявляється позиція про віднесення захисника (адвоката) до “суб’єктів протидії слідству”.

Захист повинен здійснюватися в межах закону та професійної етики. Тактика професійного захисту кримінальних справ має розглядатися як підсистема криміналістичної тактики [4, 7, 8]. У цьому аспекті М. О. Баєв справедливо вказує, що істина в кримінальному судочинстві досягається в результаті розроблення проблем, що складають її предмет, не однією, а обома сторонами – і обвинуваченням, і захистом – шляхом кримінально-процесуального дослідження злочину, а потім презюмується вироком, що набув законної сили [5, 9].

Таким чином, зв’язок норм кримінально-процесуального закону і засобів криміналістики є двостороннім. Необґрунтовані зміни процесуального порядку негативно впливають на реалізацію засобів, прийомів та методів криміналістики. Впровадження реальних засад змагального кримінального процесу передбачає – своєчасне розроблення та належне забезпечення науково обґрунтованими технічними, тактичними і методико-криміналістичними засобами його суб’єктів.

Список використаних джерел

1. **Архипова И. А.** О предмете криминалистики / И. А. Архипова, Р. С. Белкин // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства: Матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина): в 2-х ч. – Ч. 1. – М.: Акад. управления МВД России, 2007. – С. 148.
2. **Аверьянова Т. В.** О тактике защиты и социально-психологической характеристике / Т. В. Аверьянова // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків 25–26 вересня 2003 р.) – Х.: Гриф, 2003. – С. 71–73.
3. **Баев О. Я.** Уголовно-процессуальное исследование преступлений: система и ее качество / О. Я. Баев. – М.: Изд-во “Юрлитинформ”, 2007. – 194 с.
4. **Баев М. О.** Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве России (теория и практика): Автореф... дис. д-ра юрид. наук / М. О. Баев. – Воронеж, 2005. – 19 с.
5. **Баев М. О.** Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве / М. О. Баев. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2004. – 220 с.
6. **Белкин Р. С.** Уголовный процесс. Криминалистика. Судебная экспертиза / Р. С. Белкин // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства: Матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина): в 2-х ч. Ч. 1. – М.: Акад. управления МВД России, 2007. – С. 23–26.

7. **Белкин А. Р.** УПК РФ: конструктивная критика и возможные улучшения. Часть 1: Общие положения и принципы уголовного судопроизводства / А. Р. Белкин. – [Изд. 2-е, доп.]. – М.: МГУПИ, 2010. – 59 с.
8. **Бурданова В. С.** Поиски истины в уголовном процессе / В. С. Бурданова. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2003. – 262 с.
9. **Зеленский В. Д.** О некоторых вопросах уголовно-процессуального закона, влияющих на организацию расследования / В. Д. Зеленский // Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации: Матер. Всероссийской науч.-практ. конф. (г. Сочи, 11–12 октября 2002 г.). – Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 2002. – С. 107–110.
10. **Зеленский В. Д.** О защитнике как субъекте противодействия / В. Д. Зеленский // Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы: Сб. науч. трудов. – М.: Акад. управления МВД России, 2007. – С. 201–206.
11. **Капліна О. В.** Проблеми реформування судових і правоохоронних органів України та створення належного механізму їх функціонування / О. В. Капліна // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р. / ред. колегія: В. В. Сташич (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Одиссей, 2010. – С. 177–179.
12. **Комиссаров В. И.** Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития / В. И. Комиссаров. – М.: “Юрлитинформ”, 2009. – 192 с.
13. **Печников Г. А.** Проблемы истины на предварительном следствии. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 214 с.
14. **Трухачев В. В.** Объективное и полное исследование обстоятельств дела как принцип уголовного судопроизводства / В. В. Трухачев, В. Е. Федорин // Юридические записки. – Вып. 18: Современный этап развития российского государства: на пути к “сильному” или правовому государству. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – С. 354–366.
15. **Шепітько В. Ю.** Криміналістика: курс лекцій / [В. Ю. Шепітько, В. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]; за заг. ред. Шепітька В. Ю. – [3-є вид.]. – Х.: Одиссей, 2009. – 368 с.

Анотація

Звернено увагу на новели кримінального процесуального законодавства та деякі тенденції реформування органів досудового розслідування в сучасних умовах. Встановлено взаємозв'язки між процесуальною формою та криміналістичними засобами. Підкреслено важливість виокремлення функції розслідування злочинів.

Annotation

Attention is paid to the stories of criminal procedure law reform trends and some of the preliminary investigation in the present conditions. Established relationship between procedural form and forensic tools. Emphasized the importance of distinguishing features of crime investigation.